

BOSHLANG'ICH SINIF "O'QISH SAVODXONLIGI" DARSLARIDA ADABIY JANRLARNI O'QITISH NAZARIYASI

Xaydarova Dinora Suranbay qizi,

Buxoro Osiyo xalqaro universiteti 2-bosqich magistri

Annotatsiya: maqolada boshlang'ich sinf "O'qish savodxonligi" darslarida adabiy janrlarni o'qitish nazariyasi, uning ahamiyati, o'qitish tartibi, usullari, ularni tadqiq qilinishi haqida umumiy nazariy ma'lumotlar keltirilgan. Boshlang'ich ta'lim tizimida o'qitiladigan barcha adabiy janrlar ham qisman nazariy ma'lumoti asosida o'rgatilib, so'ng amaliy tahliliy bosqichga o'tishi haqida ilmiy-nazariy fikr va mulohazalar berilgan.

Аннотация: в статье содержатся общетеоретические сведения о теории преподавания литературных жанров на уроках «Читательская грамота» в начальной школе, ее значении, порядке преподавания, методах и их исследовании. Все литературные жанры, преподаваемые в системе начального образования, преподаются на основе их теоретических знаний, а затем даются научно-теоретические заключения и комментарии о переходе на практически-аналитический этап.

Abstract: the article contains general theoretical information about the theory of teaching literary genres in "Reading Literacy" lessons in primary school, its meaning, teaching order, methods and their research. All literary genres taught in the primary education system are taught on the basis of their theoretical knowledge, and then scientific and theoretical conclusions and comments are given on the transition to the practical-analytical stage.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir. Bu borada Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev "Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun, avvalo, ilm-marifat, yuksak madaniyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi. Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu ilmsizlikdir. Shu sababli hammamiz

uchun ilg'or bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerakdir deydi”.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi” PF-4947-sonli farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha “Harakatlar strategiyasi” doirasida O'zbekistonda ta'lim sifatini baholashda yangicha monitoring tizimini xalqaro baholash dasturlari yordamida aniqlash va qiyoslashga asoslangan tizim shakllantirilmogda. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishlardagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro loyihalarni amalga oshirish, zamon talablariga javob beradigan munosib milliy baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda “Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida “Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi” tashkil etildi. O'z navbatida, “Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi” ga ta'lim tizimida o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini rivojlantirishning innovatsion metodlarini ishlab chiqish hamda joriy etishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar olib borish, ta'lim sifatini baholash sohasida xalqaro aloqalarni o'rnatish, xalqaro loyihalarni ishlab chiqish, amalga oshirish kabi vazifalar yuklatildi. Bu vazifalarni amalga oshirishda esa boshlang'ich sinf o'qituvchisi bugungi kun talabi asosida kreativ fikrlaydigan, ijodkor yoshlarni tarbiyalaydigan, dunyoqarashi keng, raqobatbardosh yoshlarni tarbiyalash dolzarblik kasb etmoqda.

Bugungi kunda iqtidorli, iste'dodli hamda ayrim fanlarni o'zlashtirishi qiyin bo'lgan o'quvchilarga individual yondashish, bolalarning eng yaxshi fazilatlarini rivojlantirish, yoshlarning qiziqishi, ehtiyoji, ijodkorlik qobiliyati, intellektual xususiyati va shaxsiy sifatlarini aniqlagan holda darslarni tashkil etishga jiddiy e'tibor qaratish dolzarb vazifalardandir.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng boshlang'ich sinflar uchun yangi dastur va darsliklar yaratildi. Boshlang'ich sinf dasturlarida badiiy asarni tahlil qilishga ko'proq ahamiyat berilib, matn ustida ishlash yuzasidan xilma-xil topshiriq turlaridan, texnika vositalaridan foydalanishga ko'proq e'tibor berildi.

Badiiy asar quyidagi muhim metodik qoidalar asosida tahlil qilinadi:

1. Asar mazmunini tahlil qilish va to`g`ri, tez, ongli, ifodali o`qish malakasini shakllantirish bir jarayonda boradi.
2. Asarning g`oyaviy-tematik asoslarini uning obrazlari, sujet chizig`i, qurilish va tasviriy vositalarini tushuntirish o`quvchilarning shaxs sifatida umumiy kamol topishiga, bog`lanishli nutqning o`shini ta`minlaydi.
3. O`quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish asar mazmunini ongli idrok etishning asosi va uni tahlil qilishning zaruriy sharti hisoblanadi.
4. Sinfda o`qish o`quvchilarning bilish faoliyatini aktivlashtirish va atrof muhit haqidagi bilimlarni kengaytirish vositasi hisoblanadi.

Asarni tahlil qilishda uning hissiy ta`sirini ham hisobga olish zarur. O`quvchi matnni o`qibgina qolmay, muallif hayajonlangan voqeadan hayajonlansin. Matnni tahlil qilishda o`quvchilarda fikr uyg`onsin, ularda estetik didni tarbiyalasin.

Boshlang`ich sinflar "O`qish savodxonligi" kitobida turli janrdagi badiiy va ilmiy-ommabop maqolalar berilgan. Sizga ma`lumki, badiiy asarda hayot obrazlar orqali aks ettiriladi. Uning markazida inson, uning tabiat va jamiyatga munosabati turadi. Badiiy asarda borliqni, voqelikni obrazlar vositasida tasvirlash, ob`ektiv mazmun va subyektiv bahoni aniq materialda berish haqidagi qoidalar metodika uchun katta nazariy-amaliy ahamiyatga ega. Birinchidan, asar ustida ishlashni muallifning asarida tasvirlangan voqealarga munosabati o`qituvchining diqqat markazida turadi. O`quvchilar voqelikni obrazlar orqali tasvirlashning o`ziga xos xususiyatlarini asta tushuna boshlaydilar. Ikkinchidan, har qanday badiiy asarda aniq tarixiy voqelar tasvirlanadi. Asardagi voqealarga tarixiy yondoshilgandagina asarga haqqoniy baho berish mumkin. Uchinchidan, yozuvchining hayoti va qarashlari bilan o`quvchilarning yoshlariga mos ravishda tanishtirish maqsadga muvofiq. To`rtinchidan, badiiy asarni tahlil qilishda o`quvchilarni asarning g`oyaviy yo`nalishini tushunishga o`rgatish muhimdir.

Psixolog olimlarning ko`rsatishicha, badiiy asarni idrok etish uchun uni tushunishning o`zigina yetarli emas. Asarni idrok etish murakkab jarayon bo`lib, asarga, unda tasvirlangan voqelikka qandaydir munosabatning yuzaga kelishini o`z ichiga oladi. Kichik yoshdagi o`quvchilar adabiy qahramonga ikki xil munosabatda bo`ladi.

1. Adabiy qahramonga emotsional munosabat.
2. Elementar tahlil qilish.

Asarda qatnashuvchi shaxslarga baho berishda o`quvchilar o`z shaxsiy tushunchalaridan foydalanadilar. Qahramonning boshqa fazilatlarini baholash

uchun ularda soʻz boyligi, tajriba yetishmaydi. Oʻqituvchining vazifasi oʻquvchilar payqay olmagan sifatlarni koʻrsatish va oʻquvchilar nutqiga kiritishdir. Yana bir narsaga eʼtibor berish maqsadga muvofiq:

1. Oʻquvchilar asar qahramoniga munosabatlarini ifodalashda u harakat qilgan sharoitni hisobga olmaydilar.

2. Qahramonning nima uchun shunday qilishi kerakligini tushunolmaydilar, uning uchun maqsadga muvofiq ish olib borishlari zarur.

Oʻqish malakalarining sifatlari va ularni takomillashtirish yoʻllari

Dastur talablarini toʻliq bajarish va amalga oshirish uchun, birinchi navbatda oʻqish koʻnikmalarini toʻgʻri va puxta egallash va takomillashtirib borish zarur.

Oʻqish koʻnikmalari savod oʻrgatish jarayonida shakllanadi, oʻqitishning keyingi bosqichlarida takomillashadi.

Oʻqish malakalarining sifatlari badiiy asar matnini toʻgʻri, tez, ongli va ifodali oʻqish kiradi. Ona tili va oʻqish savodxonligi darslarida oʻquvchilarning oʻqish malakalari shakllantiriladi va takomillashtiriladi. Oʻqish malakasining sifatlari oʻzaro bogʻliq boʻlib, ularning asosiysi ongli oʻqish hisoblanadi: oʻquvchi matni tez va toʻgʻri oʻqisa-yu, anglab oʻkimasa yoki uning tez oʻqishi natijasida boshqalar matn mazmunini tushunmasa, toʻgʻri oʻqisa-yu, oʻta sekin oʻqisa, nutq birliklari orasida pauzalarga eʼtibor bermasa, matnda ifoda etilayotgan fikr tushunilmaydi. Muayyan tezlikda va toʻgʻri oʻqish ongli oʻqishga xizmat qiladi; toʻgʻri, tez va ongli oʻqish esa ifodali oʻqishning asosi hisoblanadi.

Oʻqish malakalarini egallash maktabda oʻqitiladigan barcha predmetlarni muvaffaqiyatli oʻzlashtirishning muhim sharti hisoblanadi. Oʻqish faoliyatning asosiy turi boʻlib, oʻquvchilarni gʻoyaviy-siyosiy, aqliy, estetik va nutqiy tomondan rivojlantirish uchun juda katta imkoniyat yaratadi. Bu jarayon esa oʻqish malakalarini oʻstirish va takomillashtirish ustida sistematik va maqsadga muvofiq ishlashni talab qiladi.

Oʻqish malakasini egallash ancha murakkab boʻlib, uni shakllantirish uzoq vaqtni talab etadi. Psixolog T. G. Yegorov oʻzining «Ocherki psixologii obucheniya detey chteniyu» nomli asarida oʻqish malakalarini shakllantirish jarayonini uch bosqichga ajratadi: analitik bosqich, sintetik bosqich va avtomatlashgan bosqich. Analitik bosqich savod oʻrgatish davriga toʻgʻri keladi, bunda soʻzni boʻgʻin-harf tomonidan tahlil qilish va boʻgʻinlab oʻqish malakasi shakllantiriladi. Sintetik bosqich uchun soʻzni sidirgʻa oʻqish harakterlidir; bunda soʻzni koʻrish orqali idrok qilish va uning talaffuzi soʻz maʼnosini anglash bilan asosan mos keladi. Oʻqish soʻz maʼnosini

idrok qilish bilan amalga oshadi. O`quvchilar sintetik bosqichga 3-sinfda o`tdilar. Bundan keyingi yillarda o`qish avtomatlasha boradi.

O`qish savodxonligi darslarida asar ustida ishlashni shunday tashkil etish kerakki, asar mazmunini tahlil qilish o`qish malakalarini takomillashtirishga yo`naltirilgan bo`lsin.

Badiiy asar ustida ishlash murakkab jarayon bo`lib o`qituvchi o`qish darslarining ta`lim-tarbiyaviy vazifalari badiiy asarning o`ziga xos xususiyatlari va o`quvchilarning tayyorgarligini hisobga olishni taqozo qiladi.

Badiiy asarda barcha komponentlar o`zaro bog`langan bo`ladi. Asarda obrazlar rivojlanib boradi. Voqealar rivojlanib borgan sari qaxramonlarning yangi-yangi tomonlari ochila boradi. Bu xususiyatlari asar ustida ishlashda uni yaxlit o`qishni, idrok etishni, ya`ni sintezni talab qiladi. Asar boshidan oxirigacha o`qilgandan so`ng analiz qilinadi, so`ng yana yuqori sifatli sintezga o`tiladi. Asarni o`qishga kirishishdan oldin o`quvchilarni badiiy asarni o`qishga tayyorlash lozim bo`ladi. Demak, tayyorgarlik davri – sintez-analiz-sintez jarayonini beradi.

O`quvchilar asar mazmunini to`g`ri idrok etishlari uchun hayot haqida ma`lum tasavvurga ega bo`lishlari zarur. Buning uchun tayyorgarlik ishlari o`tkaziladi. Tayyorgarlik ishlarining vazifalari:

1. O`quvchilarning asarda aks ettirilgan voqea-hodisalar haqidagi tasavvurlarini boyitish, matnni ongli idrok qilishga ta`sir etadigan yangi ma`lumotlar berish, badiiy asarda tasvirlangan faktlarni o`quvchilar o`z hayotida kuzatishlari bilan bog`lay olishlariga sharoit yaratish
2. Yozuvchining hayoti bilan tanishtirish, yozuvchiga, uning hayotiga ijodiga qiziqish uyg`otish.
3. O`quvchilarni asarni emotsional idrok etishga tayyorlash.
4. Asar mazmunini tushunishga xalal beradigan so`zlarning lug`aviy ma`nolarini tushuntirishdan iborat.

Tayyorgarlik ishlarining shakllari xilma-xil bo`lib, o`qituvchi asar mazmunini va sharoitga qarab ish turini tanlaydi. Tayyorgarlik davri uchun 2-5 daqiqa ajratiladi.

Ekskursiya. Bu ish turidan tabiat tasviriga bag`ishlangan yoki ishlab chiqarish, qurilish, shahar, qishoq hayotiga doir mavzular o`rganilganda foydalanish mumkin. Chunonchi, 2-sinfda “G`aroyib ixtirolar, 1-sinfda “Issiqxonada” kabi materiallarni o`rganishdan oldin ekskursiya qilish maqsadga muvofiq. Ekskursiya uchun reja beriladi va matn o`rganilishidan kamida bir hafta oldin o`quvchilarga e`lon qilinadi. Film namoyish qilish. Inqilobdan oldingi hayot voqealari tasvirlangan matnlardan oldin film namoyish qilinsa, o`quvchilarning asarni idrok qilishlari faollashadi.

Albatta, hozir o`quv filmlari etarli emas. Ammo videofilmlardan foydalanish mumkin.

O`qituvchi hikoyasi. Asar muallifi haqida ma`lumot berishda eng samarali metod hisoblanadi. Chunonchi, 4-sinfda Q.Muhammadiyning she`ri o`rganilayotganda shoirning bolalar uchun yozgan asarlari namoyish etilib, ular haqida qisqacha ma`lumot so`zlab berilsa, o`quvchilarning asarni o`qishga qiziqishlari ortadi. Tayyorgarlik davridan so`ng 1-bosqich amalga oshiriladi. Bu bosqichning asosiy matni yaxlit idrok etish jarayonida asarning aniq mazmuni bilan, uning syujet chizig`i bilan tanishtirish, asarning emosional ta`sirini aniqlashdir.

Matn ifodali o`qib beriladi. O`qituvchi o`quvchilarga umumiy taassurotlarini aytishni talab qiladigan savollar beradi.

Hikoyani qaysi o`rni sizga yoqdi?

Qahramonlardan qaysi biri sizga ayniqsa yoqdi?

Hikoya o`qilganda siz qaysi o`rinda juda xursand bo`ldingiz? kabi savollar beriladi

Badiiy asar ustida ishlashning 2-bosqichi tahlil qilishdir. Bu bosqichning vazifasi: syujet rivojining sabab natija bog`lanishini belgilash, ishtirok etish shaxslarning xulq-atvorini va asosiy xususiyatlarini aniqlash, asar kompozitsiyasini ochishdir. Tahlil jarayonida matn ustida ishlashning quyidagi turlaridan foydalaniladi.

Tanlab o`qish. Bunda o`quvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini o`qiydi. Vazifa asarning faktik mazmunini oydinlashtirish, sabab-natija bog`lanishini belgilash, badiiy xususiyatini ochish, o`qilgan matnga o`z shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat bo`lishi mumkin. Tanlab o`qish matn ustida ishlashning eng samarali usulidir. U o`quvchilarda yaxshi o`qish sifatlarini o`stirish bilan ularning ijodiy tasavvurini, nutqi va zehni o`stirishga yordam beradi.

Berilgan savolga o`z so`zi bilan javob berish.

Mashqning bu turi o`quvchilarda o`qilganlar yuzasidan muhokama yuritish ko`nikmasini o`stirishga, qatnashuvchi shaxslarni baholashga muallif tasvirlagan hayotiy lavhalar bilan asar g`oyasi o`rtasidagi bog`lanishni aniqlashga imkon beradi. Ishning bu turida beriladigan savollar ma`lum maqsadga yo`naltirilgan va muayyan izchillikda bo`lishi kerak. Shu bilan bir qatorda o`quvchilarning mustaqil fikrlashga o`rgatilishi lozim. Boshlang`ich sinf darsliklarida savollarga javob berish ish turiga katta o`rin berilgan. O`qituvchining vazifasi ana shu savollardan unumli foydalanish va ijodiy xarakterdagi savollarni ko`proq berishi talab etiladi.

Reja tuzish osondan qiyinga tamoyili asosida asta murakkablashtirilib muayyan izchillikda o`tkazib boriladi. Rejaning eng oddiy formasi rasmi reja hisoblanadi. Buning uchun avval bolalar kitobda berilgan rasmlardan matn qismiga mosini

tanlashga va uni nomlashga o`rgatiladi; keyin matn qismiga tayyor rasm berilmaydi, uni bolalarning o`zlari so`z bilan tasvirlaydilar; hikoya o`qiladi va qismlari bo`yicha tahlil qilinadi, so`ng o`quvchilar matnning 1-qismini o`qiydilar, o`qituvchi ulardan qanday rasm chizishni so`raydi, ish mana shu tarzda davom etadi.

O`quvchilar rasmi reja tuzishdan logik reja tuzishga o`tadilar, logik reja tuzish quyidagi izchillikda o`rgatiladi:

1. O`qituvchi qismlarga bo`lingan matn tanlab reja tuzadi va matn rejasini o`rnini almashtirib, sarlavha tarzida xattaxtaning chap tomoniga yozib qo`yadi. O`quvchilar matnning 1-qismini o`qiydilar, shu qism mazmuniga mos sarlavhani topadilar, uni o`qituvchi xattaxtaning o`ng tomoniga yozadi, shunday qilib, xattaxtada o`qilgan matnning rejasi hosil bo`ladi.

2. Matn qismlarini tahlil qilish jarayonida o`quvchilar o`qituvchi rahbarligida har bir qismdagi asosiy qismni aniqlaydilar va unga sarlavha topadilar, o`qituvchi sarlavhalarni reja tarzida xattaxtaga yozib boradi.

3. Qismlarga bo`linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar matn rejasi tartibida xattaxtaga yoziladi. O`quvchilarga berilgan sarlavhalardan foydalanib, matnni qismlarga bo`lish topshiriladi. Ular matnni o`qiydilar, 1-sarlavhaga tegishli qismni ajratadilar, keyingi qism ham shunday belgilanadi.

Qismlarga bo`linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar aralash tarzda xattaxtaga yoziladi. O`quvchilarga yuqori qismlarga bo`lish topshiriladi. O`quvchilar matnni o`qib nisbiy tugallangan qismni ajratadilar va unga mos sarlavhani xattaxtadan tanlaydilar. Ish shu tarzda davom ettirilib, matn rejasi tuziladi.

Reja tuzish uchun so`roq va darak gaplardan va ayrim hollarda atov gaplardan foydalanish mumkin, faqat har bir rejada bir turdagi gaplar ishlatilishi zarur. Shunday qilib, o`quvchilarda matn ustida ishlash ko`nikmasini shakllantirishda ular diqqati ishning mazmuni va bajarish yo`llariga qaratiladi.

Boshlang`ich sinflarda badiiy asar turlaridan hikoya, she`r, ertak, masal, maqol va topishmoqlar amaliy ravishda o`rganiladi. Bulardan tashqari, ilmiy-ommabop maqolalar ham o`qitiladi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, stilistik priyomlari jihatidan o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lib, o`quvchilarga ta`siri ham har xil bo`ladi. Shunga ko`ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o`qishda o`qituvchi unga mos metodlar tanlashi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. O`zbekiston Respublikasi uzluksiz ta`lim milliy o`quv dasturlari “ona tili” fani bo`yicha. -T.: “Toshkent”, 2021. – 252 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026- yillarda "Xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi 11.05.2022 yildagi PF-134-sonli Farmoni
3. "Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va oliy ta'lim tizimlarida o'quv dasturlarining uzviyligini ta'minlash konsepsiya"si. –T., 2021.
4. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fanl. dokt. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. –T.: 2003.
5. Adizova N.B, Jumayev R.X., Qo'ldoshev R.A., Ismatov S.R. Ona tili o'qitish metodikasi. –Buxoro: "Durdona", 2021. – 292 b.
6. Akramova G.R., Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Darslik, "Buxoro viloyati bosmaxonasi", 2021.
7. Hamroyev A.R. Ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish// Monografiya. –B.: "Durdona", 2022. – 174 b.
8. Istamova Sh.M. Boshlang'ich ta'limda ona tili o'qitish texnologiyalari. O'quv qo'llanma. –Buxoro.: "Fan va ta'lim", 2022.